

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ (2005–2007 РР.): ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

STATE POLICY IN THE FIELD OF SECONDARY EDUCATION IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE (2005–2007): THE CONTEMPORARY VIEW

У статті запропоновано авторську версію ретроспективного аналізу діяльності Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) у галузі загальної середньої освіти у 2005–2007 рр., коли міністром був Станіслав Ніколаєнко. Діяльність МОН розглядаємо як віддзеркалення державної політики України. Ця стаття є хронологічним продовженням попередніх досліджень державної освітньої політики України у часи незалежності. Головним методом дослідження є історіографічний аналіз законодавчих, документальних, наукових, публіцистичних джерел, відрефлексованих на основі історико-генетичного підходу, системного аналізу, що дає змогу забезпечити вивчення освітньої політики в її цілісності. Інструментом інпретації змін в освітній політиці також є метод порівняння. На підставі вже проведених досліджень обґрунтовано, що в історії державної освітньої політики України перших десятиліть незалежності можна виділити два періоди стратегічних реформ. Перший (1991–1993) – вибір стратегії на розбудову національної за змістом і духом освітньої галузі, що передбачав також зміну освітньої парадигми шкільного навчання (перехід від знанневої парадигми до особистісно орієнтованої). Другий (1999–2002) – проголошення євроінтеграційної стратегії розвитку української освіти та розвиток парадигми дитиноцентрованої освіти. З'ясовано, що, незважаючи на зміни політичної влади, які впливають на розвиток державної освітньої політики, період діяльності МОН за міністра С. Ніколаєнка слід характеризувати як помірність у реформуванні та результативність у продовженні вже накреслених попередниками оновлювальних змін у галузі шкільної освіти. Найбільш визначальним у діяльності МОН щодо загальноосвітньої школи вважаємо цілеспрямоване здійснення копії, рутинної роботи, такої потрібної для послідовного засаднення і поступального розвитку попередніх стратегічних починань. Водночас у 2005–2007 рр. у політиці МОН істотно увиразнився вектор на розбудову національної школи (вплив Помаранчевої революції) та на здоров'язбережувальну освіту (вплив європейського досвіду та погіршення демографічної ситуації у країні).

Ключові слова: державна освітня політика, Міністерство освіти і науки України, середня загальноосвітня школа, реформування, євроінтеграція в шкільній освіті.

The article offers the author's version of a retrospective analysis of the activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine (hereinafter – MES) in the field of secondary education in 2005–2007, when Stanislav Nikolayenko was the minister. The activities of the MES is viewed as a reflection of the state education policy of Ukraine. This article is a chronological continuation of previous authors' studies of the state educational policy of Ukraine at the time of independence. The main research method is the historiographic analysis of legislative, documentary, scientific, journalistic sources, reflected on the basis of the historical approach, system analysis, comparative method. It is substantiated that in the history of the state educational policy of Ukraine in the first decades of independence, two periods of adoption of strategic reforms can be distinguished. The first (1991–1993) is the choice of a strategy for the development of a secondary school as a national in content and spirit. It was also connected with providing the new educational personality-oriented paradigm instead of soviet study school. The second (1999–2002) – the proclamation of the European integration strategy for the development of Ukrainian education and the development of the paradigm of pedocentric school education. It has been established that despite the changes in political power that affect the development of state educational policy, the period of activities of the MES and Minister Nikolayenko should be characterized as moderation in reforming and effectiveness in continuing the renovation changes in the field of school education already outlined by the predecessors. The most decisive in the activities of the MES related to the sphere of secondary school education, we consider the purposeful implementation of routine work, so necessary for the consistent rooting and progressive development of previous strategic initiatives. In 2005–2007 in the policy of the MES the vector on the development of the national school (under the influence of the Orange Revolution) and on healthcare education (under the influence of European experience and the deterioration of the demographic situation in the country) has significantly increased.

Key words: state educational policy, Ministry of Education and Science of Ukraine, secondary school, reforming, European integration in school education.

УДК 37.014:94(477)“2005-2007”
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/27.3>

Дічек Н.П.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач відділу історії
та філософії освіти
Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Освіта сьогодні є стратегічно важливою галуззю розвитку суспільства і держави, а експерти стверджують, що «розвиток освіти – це питання національної безпеки» [23, с. 5]. За роки незалежності Україна набула досвіду реформування освітньої сфери відповідно до стратегій розбудови держав-

ності та викликів світу, який динамічно змінюється, глобалізується. Зрушення в освіті детермінує державна освітня політика, котру, за визначенням ЮНЕСКО, «у форматі стратегій розробляють національні органи управління освітою, що також здійснюють керування ефективним здійсненням стратегій у контексті 4 цілей, підпорядкованих ідеї

забезпечення стійкого розвитку, спрямованих на забезпечення інклюзивної освіти та якісної освіти для всіх протягом життя» (Education Policy and Planning, 2019) [41].

В Україні стратегії закріплюються у законах, державних програмах, доктринах, концепціях, які ухвалює Верховна Рада України, Президент України, а їх утілення і конкретизацію у форі комплексу заходів забезпечують органи державної влади: Кабінет Міністрів «здійснює» політику, Міністерство освіти і науки України «бере участь у її визначенні» та «реалізації» [3, с. 623]. Безпосередньо втілюють у життя спроектовані завдання заклади освіти, органи місцевого самоврядування, інші адміністративні установи.

Унаслідок постійного прискорення різномасштабних змін у життєдіяльності й української держави, і світової спільноти виникає потреба у постійній, вчасній аналітико-хронологічній рефлексії нагромаджуваних ідей і досвіду у галузі державної освітньої політики для обґрунтування і корегування подальших напрямів змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політику незалежної України у галузі освіти різнобічно досліджено. Серед найближчих у часі – публікації В. Андрущенка [1], Н. Батечко [2], В. Гальперіної [3], М. Легенького [24], Л. Наливайка [26], Т. Поясок [35], Н. Шульги [39], Р. Щокіна [40]. Ці та інші автори розглядали переважно управлінські, правові, загальнометодологічні, освітологічні аспекти проблеми, також питання, пов'язані з державною політикою у галузі вищої освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у згаданих роботах виокремлено і цілісно не розкрито участь такої вагомості (у сенсі і визначення, і впровадження державної політики) інституції, як Міністерство освіти і науки України (далі – МОН). Не висвітлено і роль МОН у стратегічному розвитку шкільної освіти в незалежній Україні.

У наших попередніх історико-ретроспективних студіях системно, у хронологічній послідовності вже проаналізовано таку діяльність МОН у період 1991–2004 рр. Наступним часовим відтинком для аналізу історії державної освітньої політики незалежної України у шкільній галузі крізь призму діяльності МОН стає період 2005–2007 рр. Ці часові межі припадають на керівництво відомством міністра Станіслава Ніколаска (лютий 2005 – грудень 2007 рр.). Поділяючи думку, що здійснення реформ невіддільне від осіб, які їх ініціюють, розробляють, керують утіленням у життя, схарактеризуємо його діяльність у контексті стратегій державної шкільної політики, які на той момент сформувалися.

Мета статті – реконструкція в історико-ретроспективному вимірі державної освітньої політики незалежної України у шкільній галузі у діяльності МОН України у 2005–2007 рр.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить досвід розвинених держав, із кінця ХХ й особливо у ХХІ ст. освітня політика стає невід'ємною частиною соціальних стратегій і виходить на перший план у програмах державних реформ не лише розвинених країн світу [8].

За нашими попередніми дослідженнями, у 1991–1993 рр. у державній освітній політиці вже суверенної України було задекларовано ключову стратегію – розбудову середньої школи як національної школи за змістом навчання, виховання і соціалізації учнів зі зміною парадигми школи учіння на особистісно орієнтовану освітню парадигму, що відповідало й вектору гуманізації суспільного розвитку [5]. Зазначена стратегія здійснювалася МОН за міністрів І. Зязюна (серпень 1990 – лютий 1992 рр.) і П. Таланчука (лютий 1992 – березень 1994 рр.) шляхом запровадження в роботу школи таких новаційних кроків, як: введення навчання українською мовою як державною; оновлення змісту навчання і виховання на національних пріоритетах; орієнтації на забезпечення індивідуалізації та диференціації освітнього процесу, у т. ч. завдяки розвитку психологічної служби системи освіти; реалізації гуманістичного вектору у доборі форм, методів навчання і виховання, що забезпечувало поступовий перехід до особистісно орієнтованої парадигми освіти; поступового запровадження децентралізації управлінської вертикалі.

Наступний період стратегічних змін в українській шкільній освіті розпочався 1999–2001 рр. після прийняття суттєво оновленого Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р., перша редакція 1991 р.), Національної доктрини розвитку освіти «Україна у ХХІ столітті» (2001), у яких відбито започаткування євроінтеграційної стратегії в освіті зі збереженням національно орієнтованого і дитиноцентрованого векторів реформ [6]. Цю стратегію МОН на чолі з міністром В. Кременем реалізовувало шляхом:

- розроблення і запровадження стандартів початкової та середньої освіти;
- введення громадянського виховання школярів як необхідного складника освіти громадянина демократичної країни, що поділяє загальноєвропейські та загальнолюдські цінності;
- поступового переходу навчального процесу на компетентнісний підхід в освіті, що узгоджувався з європейським досвідом;
- активізації заходів з інформатизації освіти та комп'ютеризації шкіл відповідно до потреб інформаційного постіндустріального суспільства;
- запровадження зовнішнього оцінювання навчальних досягнень випускників шкіл [36].

Уточнимо, що міністр В. Кремень увійшов в історію розвитку української освіти як успішний реформатор, але на хвилі Помаранчевої революції, учасники якої вимагали зміни влади, як і весь

уряд, змушений був піти у відставку. Діяльність його наступника, міністра освіти України С. Ніколаєнка характеризуватимемо у контексті розвитку і реалізації вище окреслених державних стратегій розбудови української шкільної освіти.

Вивчення державних документів, виступів, доповідей С. Ніколаєнка засвідчує, що розвиток шкільної галузі у визначених часових межах був зорієнтований на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (липень 2005, далі – Указ), метою якого проголошувався «дальший розвиток освіти в Україні, її інтеграція в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до якісної освіти» [37].

Порівняння змісту Національної доктрини розвитку освіти «Україна в XXI столітті» (2002) [27] і положень зазначеного Указу переконує у тому, що фактично в Указі було стисло викладено з певним редагуванням ті самі завдання розвитку освіти, що й у ґрунтовно підготовленій 3 роками раніше і широко обговореній протягом 2000 р. освітянським загалом України Національній доктрині. Але темпи змін, визначені в Указі, було заявлено зависокі, натомість державне фінансування галузі відбувалося із запізненням і заборгованістю перед учителями [32]. Водночас, хоча в Указі нового Президента України не згадується про Доктрину (напевне, з політичних міркувань) і багато уваги проголошено щодо різних аспектів такої нагальної тоді проблеми, як фінансування освіти, суто освітні сенси і вектори змін, вказані у цьому документі, насправді залишилися тими самими. Тому є підстави стверджувати, що МОН реалізувало вже визначені раніше стратегії. Отже, вважаємо, що протягом терміну роботи С. Ніколаєнка як міністра були уточнені та поглиблені попередні реформовчі проекти.

По-перше, продовження й удосконалення набуло проведення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) в середній школі [17], яке вперше апробували ще за міністра П. Таланчука (1993 р.), а за В. Кременя масштабно поновили у кількох школах у формі пілотного експерименту (2003–2004) [36].

Водночас С. Ніколаєнко виступав за поступовість в уведенні ЗНО, бо, як він зазначив у вересні 2006 р. на прес-конференції у Львові, у 2005 р. для оцінювання знань 40 000 випускників довелося підготувати близько 7 000 учителів [30], на що потрібне фінансування, організаційна підтримка, а «для тотального запровадження ЗНО необхідно готувати багато відповідних кадрів. Однак кожного навчального року кількість випускників, охоплених ЗНО, буде зростати» [30]. Міністр неодноразово наголошував, що тестування випускників корисне, бо дає уявлення про стан справ із якістю шкільної освіти. Тому логічним, у дусі європейської орієн-

тації, стало і створення (2005) Українського центру оцінювання якості освіти, а результати ЗНО почали визнавати як результати вступних випробувань до вищих навчальних закладів, що сприяло демократизації здобуття випускниками вищої освіти, посилило рівний доступ до неї.

2007 р. ЗНО провели у школах Києва, Харкова, Львова ним було охоплено понад 116 000 випускників [31]. Коментуючи результати проведення ЗНО, міністр повідомив, що з наступного навчального року всі випускники шкіл України проходитимуть ЗНО з п'яти основних предметів: української мови, історії України, математики, фізики, хімії та біології [31].

По-друге, на виконання положень Указу щодо інформатизації української освіти [37] МОН розпочало експеримент з упровадження ІКТ у перепідготовку вчителів [14] і проведення експерименту за програмою Intel [15]. Але виконати задекларовану в Указі програму інформатизації загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладів у 2006–2007 рр., зокрема «завершити протягом 2006 р. комп'ютеризацію загальноосвітніх шкіл, забезпечити їх телекомунікаційними засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет» [37], було нереально внаслідок хронічного недофінансування освітньої галузі [26; 40; 23].

Так само нереальним було швидко домогтися й «утвердження високого статусу педагогічних працівників у суспільстві», проголошеного в Указі, хоча, аби «забезпечити поетапне підвищення розмірів оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників з метою приведення їх у 2006 р. у відповідність із вимогами ст. 57 Закону України «Про освіту» [37], протягом 2005–2006 рр. вчителям 6 (!) разів підвищували заробітну плату [32], що трохи полегшило ситуацію, але заборгованість перед учителями не було повністю погашено. Як запевнив у виступі у Кременчуці (2006) С. Ніколаєнко: «Міністерство робить все можливе, аби погасити і борги минулих років. <...> Планується погасити п'яту частину боргів» [32]. Він також наголосив, що головними пріоритетами розвитку освіти на 2006 р. є «соціальний захист освітян і матеріальна база освіти» [32].

Незважаючи на певні досягнення в роботі МОН, після слухань звіту уряду України у Верховній Раді України (січень 2006 р.) роботу уряду визнали незадовільною у частині «забезпечення доступу до якісної освіти в сільській місцевості» [7]. У доповіді Ніколаєнко-міністр визнав, що якість освіти на селі, а також якість отримуваних знань приблизно на 20% нижча, ніж у містах. На його думку, причинами були «застаріла матеріальна база та зниження кадрового потенціалу в сільських школах» [7]. До того ж, зазначив він, у сільській місцевості погіршується демографічна ситуація і кількість учнів у сільській школі лише

за 2005 р. скоротилася на 400 000 осіб [7], відповідно збільшилася кількість малочисельних шкіл, що спричинювало подорожчання освітніх витрат на одну дитину. Виходом із такої ситуації міністр назвав виконання програми «Шкільний автобус» (запроваджена з 2003 р. – *Н. Д.*) і створення розгалуженої мережі загальноосвітніх навчально-виховних комплексів «навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад». За його даними, кількість таких комплексів лише за останні 5 років (4 з яких припала на каденцію В. Кременя – *Н. Д.*) зросла зі 1 228 до 1 808 [7]. Щодо дошкільних навчальних закладів, то уточнимо, що до 2004 р. їхня кількість у країні неухильно скорчувалася. Так, із 1992 по 2002 рр. мережа дошкільних закладів зменшилася на 8 800 одиниць і досягла 15 700 одиниць, тобто за 10 років мережа цих закладів скоротилася на третину [38].

За даними С. Ніколаєнка, вперше лише 2005 р. не було скорочення кількості дошкільних закладів, їх діяло 14 900 (у містах – 6 700, на селі – 8 200) [28]. У 2006 р. кількість дошкільних навчальних закладів збільшилася до 15 100, вони охопили 1 032 000 вихованців (у містах – 840 000, у селах – 192 000), що становило 51% від загальної кількості дітей дошкільного віку (у місті – 66%, у селі – 26%) [28]. Наявні позитивні зрушення у середині 2000-х рр. дали міністру підстави визначити метою наступних років охоплення всіх дітей дошкільного віку відповідною освітою, для чого МОН «поставило своїм першочерговим завданням домагатися забезпечення повного фінансування і відновлення діяльності дошкільних навчальних закладів, які призупинили свою діяльність на невизначений період, і будівництво нових у місцях, де в них є потреба» [28]. Наголосимо, що Ніколаєнко-міністр ще у 2005 р. на прес-конференції висловив ідею, яка мала прогностичний потенціал, щодо обов'язковості здобуття дошкільної освіти всіма дітьми, але, враховуючи соціально-економічні обставини у країні, він прагнув домогтися обов'язкової освіти дітей дошкільного віку хоча б протягом 1 року, бо «інтелект дитини формується до 5–6 років», і не навчаючи дітей, ми їх втрачаємо [33].

Через рік (січень 2007 р.) у виступі на слуханнях у Верховній Раді України С. Ніколаєнко доповів, що на виконання проекту «Рівний доступ до якісної освіти», на який у державний бюджет заклали 150 млн грн, у 2006 р. було розпочато реконструкцію шкільних приміщень, модернізацію телефонного зв'язку, основного лабораторного обладнання, засобів та обладнання для фізичного виховання [25]. Також продовжувалося виконання програми «Шкільний автобус», покликаної поліпшити умови здобуття освіти сільськими дітьми. Однак її фінансування, за словами міністра, було ускладнене «прив'язкою» грошей до питання продажу землі [25].

По-третє, у річищі парадигми особистісно орієнтованої освіти продовжилося вжиття заходів щодо освіти дітей, котрі потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [11]. В інтерв'ю кореспонденту Укрінформ С. Ніколаєнко зазначив, що 2006 р. вперше до 197 шкіл України надійшло спеціальне обладнання для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку. Загальна сума поставки корекційного обладнання становила понад 85 млн грн [25]. МОН займалося проблемами забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю [16], освіти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [16].

По-четверте, у контексті оновлення підходів до навчання школярів МОН продовжило проведення апробації електронних засобів загального і навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів [16].

До новацій освітньої політики МОН відносимо проведення 2006 р. всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі Школи сприяння здоров'ю учнів [18], що стало свідченням приєднання України до міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю» [22]. Загалом за каденції С. Ніколаєнка МОН приділило значну увагу проблемам формування в учнівської молоді навичок здорового способу життя. Назвемо, зокрема, впровадження Комплексної програми формування навичок здорового способу життя серед дітей і підлітків «Діалог» [19], а також впровадження, за наказом МОН № 479-1656 від 17 серпня 2005 р., фізкультурно-оздоровчого патріотичного комплексу школярів України «Козацький гарт». Він складався з двох частин: перша – комплекс тестування учнів «Крок до здоров'я» (для моніторингу стану їхнього фізичного здоров'я), друга – фізкультурно-оздоровчий патріотичний фестиваль школярів України «Нащадки козацької слави» [21, с. 51]. Передбачалося проведення 4 турів – від загальношкільного, районного, обласного рівнів до всеукраїнського. Комплекс мав на меті також надання шкільній освіті «державно-національної спрямованості» [21, с. 50] згідно з метою «докорінного поліпшення виховної роботи з дітьми, учнівською та студентською молоддю на основі традицій і звичаїв українського народу, вивчення його історичної та культурної спадщини, формування у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків» [37].

Загалом в освітній політиці МОН увиразнився вектор на розбудову національної школи і на здоров'язбережувальну освіту, визначену ще у Міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації» (2002) [34].

До нових векторів у розвитку освітньої політики відносимо й заходи, спрямовані на «подолання духовно-моральної кризи» в суспільстві [13, с. 84]. Йдеться про введення у зміст шкільної освіти

нового навчального предмету «Етика», метою якого було формування в учнів моральних цінностей, знань про основні моральні норми і цінності українського народу [13]. Водночас МОН було підняте питання й розроблення концептуальних засад вивчення в середній школі предметів духовно-морального циклу на основі обговорення їх із громадськістю. Йшлося про факультативні курси з етики віри та релігієзнавства [14], покликани надати батькам право вибору, або вивчення у 5–6 класах «Етики», або факультативи згідно з регіональними особливостями [13; 85].

Висновки. Пристаючи до думки експерта з питань освіти К. Гічан, що в Україні з «приходом практично кожного нового міністра починається ревізія ініціатив попередника» [3], визнаємо, що діяльність МОН за С. Ніколаєнка можна характеризувати як помірність у реформуванні та результативність у продовженні вже накреслених попередниками оновлювальних змін у галузі шкільної освіти. Найбільш визначальним у характеристиці діяльності МОН щодо загальноосвітньої школи вважаємо реальне, цілеспрямоване здійснення копійної, рутинної діяльності, такої потрібної для узасаднення і поступального розвитку попередніх стратегічних починань.

Йдучи з посади, С. Ніколаєнко оприлюднив 5 побажань своєму наступнику І. Вакарчуку. Серед них – «робити все можливе і неможливе для того, щоб держава не погіршила ставлення до освіти і науки»; не переобтяжувати зміст шкільної освіти, однак забезпечувати його якість; сприяти розвитку природничо-математичної освіти; «сконцентруватися на питаннях виховної роботи й ініціювати передачу цієї функції від Міністерства молоді та спорту Міністерству освіти і науки» [9]. Добре усвідомлюючи практику приведення до МОН разом із новим міністром і нової команди, С. Ніколаєнко порадив наступнику «не рубати з плеча».

Переконані, що наступність у діяльності міністрів освіти – це ознака сталості стратегій розвитку галузі, фаховості вищого керівництва [10]. Виконання стратегічних завдань може коригуватися відповідно до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, але виважений поступальний розвиток освіти можливий лише за умови визнання владою її пріоритетного значення у житті суспільства (фінансового забезпечення) і дотримання наступниками стратегічних напрямів змін незалежно від політичної кон'юнктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В.П. Освітня політика в умовах входу України в Європейський простір. 2014. URL: dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/942/1/3.pdf (дата звернення: 29.07.2020).
2. Батечко Н. Формування державної освітньої політики: синергетичний аспект. *Освітологія*. 2016. № 5. С. 69–75.

3. Гальперіна В., Савельєв В. Освітня політика. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України*; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008.

4. Гічан, К. Хто був найкращим міністром освіти в незалежній Україні. 2015. URL: <https://ua.112.ua/statiji/khto-buv-naikrashchym-ministrom-osvity-v-nezalezhnii-ukraini-245204.html> (дата звернення: 7.08.2020).

5. Дічек Н.П. Тенденції шкільної освітньої політики в Україні у перше десятиріччя незалежності. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України*. 2019. Вип. 2. С. 72–86.

6. Дічек Н.П. Шляхи утвердження в Україні особистісно орієнтованої парадигми шкільної освіти: психолого-педагогічний аспект. *Освітологія*. 2016. № 5. С. 140–146.

7. Депутати визнали роботу уряду України нездовільною щодо дотримання вимог Конституції у питаннях забезпечення здобуття якісної освіти у сільській місцевості. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/314402-verhovna_rada_priynyala_znachenne_proektu_postanovi_yakoyu_viznala_nezadovolnyu_robotu_uryadu_shchodo_dotrimannya_vimog_konstitutsii_v_pitanniah_zabezpechennya_zdobuttya_yakosno_osviti_v_silyskii_miscevosti (дата звернення: 1.08.2020).

8. Домбровська С. Формування державної освітньої політики та її вдосконалення. *Ефективність державного управління*. 2011. Вип. 26. С. 205–209.

9. Екс-міністр освіти Ніколаєнко передав Вакарчуку 5 порад. URL: <https://www.unian.ua/politics/84667-eks-ministr-osviti-nikolaenko-peredav-vakarchuku-5-porad.html> (дата звернення: 1.08.2020).

10. Закірова С. Профільна шкільна освіта в Україні: «правильна реформа» чи «цілковита зрада»? URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2835:profilna-shkilna-osvita-v-ukraini-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 10.08.2020).

11. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2005. № 19–20.

12. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2005. № 25–27.

13. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2005. № 30.

14. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 2–3.

15. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 1.

16. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 10–12.

17. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 8–9.

18. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 35.

19. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 7.

20. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2006. № 28.

21. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2005. № 34–36.

22. Калужна О.І. Формування навичок здорового способу життя підлітків у позашкільному навчальному закладі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2010. 18 с.

23. Касьянов Г. Освітня система України. 1990–2014. Благодійний фонд «Інститут розвитку освіти». Аналітичний огляд. Київ : Таксон, 2015. 52 с.
24. Легенький М.І. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2019/11339/dysertaciya_na_zdobuttya_naukovogo_stupenya_doktora_yurydychnyh_nauk_legenkogo_mykoly_ivanovycha.pdf (дата звернення: 15.08.2020).
25. Міністр освіти і науки Станіслав Ніколаєнко вважає, що уряду у співпраці з Верховною Радою та місцевими владами вдалося домогтись вагомих результатів у царині загальної середньої освіти. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/426783-mnstr_osvti_nauki_stanslav_nkolanko_vvaga_shcho_uryadu_u_spvprats_z_verhovnoyu_radoyu_ta_mstsevimi_vladami_vdalosya_domogtis_vagomih_rezultatv_u_tsarin_zagalno_seredno_osvti_533162.html (дата звернення: 1.08.2020).
26. Наливайко Л.Р. Трансформації державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 31–34.
27. Національна доктрина розвитку освіти «Україна в XXI столітті». *Освіта*. 2002. Січень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 1.08.2020).
28. Ніколаєнко С. Освіта в інноваційному поступі суспільства: тези доповіді міністра освіти і науки України С. Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2006 р. *Освіта України*. 2006. № 60–61. С. 2–21.
29. Ніколаєнко С. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості: тези доповіді міністра освіти і науки України С. Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 р. *Освіта України*. 2007. № 59. С. 2–5.
30. Ніколаєнко С. Зовнішнє оцінювання треба вводити поступово. Виступ на прес-конференції у Львові, 27.09.2006. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2006/09/27/181203> (дата звернення: 15.08.2020).
31. Ніколаєнко С. Найкраще випускники шкіл знають українську мову. Виступ на прес-конференції у Львові, 06.06.2007. URL: <https://old.daily.lviv.com/news/4416>.
32. Ніколаєнко С. Виступ у Кременчуцькому державному політехнічному університеті, 27.10.05. URL: <https://www.telegraf.in.ua/education/1541-1541.html> (дата звернення: 12.08.2020).
33. Ніколаєнко хоче зробити дошкільну освіту доступною. URL: https://www.mediaport.ua/news/ukraine/24002/nikolaenko_hochet_sdelat_doshkolnoe_obrazovanie_obyazatelnyim (дата звернення: 12.08.2020).
34. Постанова КМ України «Про Міжгалузеву комплексну програму «Здоров'я нації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.08.2020).
35. Поясок Т. Освітня політика як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Освітологія*. 2013. Вип. 2. С. 46–50.
36. Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України (історико-аналітичний аспект) : монографія / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки НАПН України ; авт. кол. : Н.П. Дічек, Н.Б. Антонєць, Н.М. Гупан, А.А. Загородня, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко ; за заг. ред. Н.П. Дічек. Київ, 2019. С. 5–27.
37. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» № 1013/2005 від 4.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013/2005/ed20120607#Text> (дата звернення: 1.08.2020).
38. Улюкаєва І.Г. Суспільне дошкільне виховання в Україні за часів державної незалежності (1991–2008 рр.): втрати та здобутки. URL: [file:///C:/Users/111/Downloads/4128-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7154-1-10-20190511%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/111/Downloads/4128-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7154-1-10-20190511%20(1).pdf) (Дата звернення: 15.08.2020).
39. Шульга Н.Д. Державна освітня політика як інструмент соціально-економічного розвитку України: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : НТУ, 2016. 355 с.
40. Щокін Р.Г. Мета і цілі державної політики у галузі освіти: сучасний стан бачення проблеми. *Право*. 2017. № 3. С. 41–46.
41. Education Policy and Planning. UNESCO, 2019. URL: <https://en.unesco.org/themes/education-policy-planning> (дата звернення: 1.08.2020).